www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

LISONIY ONG TUSHUNCHASI VA DUNYONING LISONIY TASVIRI

Xabibullayeva Nafisa Sherali qizi
NamDU Filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyoning lisoniy tasviri yoritilgan hamda ong va lisoniy ong tushunchalariga ta‘rif berilgan. Fikrlar misollar bilan izohlangan.
Kalit so‘zlar: ong, lisoniy ong, moddiy kanal,individual ong, dunyoning lisoniy tasviri.

Хабибуллаева Нафиса Шерали кизи
Студентка филологического факультета НамГУ

Аннотация. В данной статье рассматривается языковая репрезентация мира и определяются понятия сознания и языкового сознания. Идеи поясняются примерами.
Ключевые слова: сознание, языковое сознание, материальный канал, индивидуальное сознание, языковая репрезентация мира.

Khabibullayeva Nafisa Sherali qizi
A student of the Faculty of Philology of NamSU

Annotation. This article covers the linguistic representation of the world and defines the concepts of consciousness and linguistic consciousness. Ideas are explained with examples.
Key words: consciousness, linguistic consciousness, material channel, individual consciousness, linguistic representation of the world.

Psixolingvistika sohasida ong va voqelik o'rtasidagi munosabat ushbu fanning asosiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Umuman olib qaraydigan bo‘lsak, ong va voqealik o‘rtasidagi munosbat ongning voqelikka "kirishi" masalasidir. Bu falsafiy savol bo‘lib, yuzlab boshqa savollar singari buning mohiyatida ham nazariyalar yotadi. Ko‘plab tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, ong haqiqatga kiradi. Biroq, bu hodisalar o'rtasidagi munosabat qism va butunning munosabati emas. Agar ongning o‘zi voqelikning in’ikosi bo‘lsa, ongning “mazmuni” voqelikning ideal tomonidir.

Mulohaza uchun, quyidagi o‘xshashlikni keltiramiz: baliq suzadigan akvariumni tasavvur qiling. Baliq suvsiz yashay oladimi? Yo'q. Baliq va suv bir xilmi? Yo'q. Demak, akvarium - bu ong, suv - bu haqiqatning ideal tomoni, baliq - mentefaktlar. Boshqacha qilib aytganda, mentefaktlar ong “mazmuni”ning elementlari bo‘lib, voqelikning ideal tomoni bilan ong o‘rtasida teng belgi bo‘lmasligi kerak (xuddi baliq bilan suv o‘rtasida teng belgi qo‘yish mumkin emas, garchi baliq faqat suvda yashasa ham). Inson tomonidan qabul qilingan barcha ma‘lumotlar beshta moddiy kanal orqali keladi, lekin bundan ongning o'zi moddiyligi haqida xulosa chiqarilmaydi. Shu munosabat bilan Rene Magrittening “Odamlar jamoasi” kartinasi yodga tushadi: tuvakda tasvirlangan rasm atrofdagi dunyoning bir parchasini shunchalik aniq aks ettiradiki, u dastlab ma‘lum bir parcha sifatida qabul qilinadi. Rasmning o‘zi (“tuval”) moddiydir, atrofdagi dunyo (shu jumladan tasvirlangan parcha) moddiydir, lekin rassomning dunyosi (u “ichida” ko'radigan dunyo) ahamiyatsiz va rassomning rasmda yozgan parchasi. rasm, aslida ona tasviri bo‘lgan. Bu tuvak kuzatuvchi uchun ahamiyatsizdir. Shunday qilib, tabiatan nomoddiy ong haqiqatning bir bo'lagidir, chunki taqdim etilgan ma‘nodagi voqelik nomoddiy hodisalarni o‘z ichiga oladi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, inson ongi E. F. Tarasov g‘oyasiga ko‘ra, faqat ong sub‘ekti uchun introspeksiyada kuzatish uchun qulay bo'lgan ruhiy tasvirlar shaklida va bu ruhiy tasvirlarning “ovnatsiyalarida” mavjud, ya‘ni ong sub`ekti bu obrazlarni gavdalantirgan faoliyat shaklida va bu obrazlarning ob‘yektiv timsoli shaklida, ya‘ni mahsulotlarda, shu faoliyat natijalarida ko‘rinadi.

Inson ijtimoiy mavjudotdir, “Ijtimoiy tabiatan, insondagi insoniylik jamiyat sharoitida, insoniyat tomonidan yaratilgan madaniyat sharoitida uning hayoti bilan vujudga keladi” (A. N. Leontiev). Binobarin, inson ongi “go'yo ijtimoiy rivojlangan lingvistik ma‘nolar, tushunchalar

www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

prizmasidan singandek voqelikning in‘ikosidir”, “Insonning individual ongi faqat ijtimoiy ong mavjud bo'lgan sharoitdagina mavjud bo‘ladi. Ong materiya taraqqiyotining mahsulidir, u hayot taraqqiyotining mahsulidir. Bu aks ettirishning eng oliy shakli, tarixiy taraqqiyot jarayonida konkret insoniy hayot tarziga – jamiyatdagi hayotga, ijtimoiy munosabatlarga o‘tish natijasida vujudga kelgan o‘ziga xos insoniy shakldir” (A. N. Leontiev).

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo‘lsak,ongning mohiyati voqelikning aksidir. Voqelik inson tomonidan lisoniy ma’nolar orqali namoyon bo‘ladigan darajada amalga oshiriladi,shuning uchun til haqiqiy ongdir.

Ko'pgina psixologlar va psixolingvistlar bir xil hodisani tasvirlash uchun ong va lingvistik ong atamalaridan foydalanadilar.Lingvistik ong bu hodisaning bir jihati bo`lib, shaxsning nutqiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan ongning “gipostazi”dir.

E.F.Tarasovning fikricha : “Lingvistik ong uni amalga oshiruvchi jarayonlar vaqtida tahlil ob‘yekti bo‘la olmaydi, uni faqat o‘tmish, oldingi faoliyat mahsuli sifatida tekshirish mumkin”. Bu tushuncha A. A. Potebni g‘oyasiga borib taqaladi: “Bizning tajribamiz shuni ko‘rsatadiki, bizning hozirgi holatimiz kuzatishimizga bo‘ysunmaydi va biz o‘zimiz uchun sezgan narsa allaqachon o‘tmishga tegishlidir”. Ya‘ni biz aynan anglab turgan, hosilasi hozirgi zamonga aloqador deb o‘ylagan o‘y-fikr, xatti-harakatlarimiz aslida ongimizda allaqachon sodir bo‘lib, o‘tmishning mahsulotiga aylanib bo‘ladi.

Demak, ong (lingvistik ong) lingvistik xususiyatga ega bo‘lib, tilda g`oyaga ko‘ra “namoyon bo‘ladi”. Bu xuddi til va nutq munosabatlariga o‘xshaydi. Biz ong orqali, leksemalar yordamida gaplar tuzamiz va grammatik vositalar ko‘magida uni nutqiy jarayonga, muloqatga olib kiramiz, moddiylashtiramiz.

L. V. Shcherbakning g‘oyasiga ko‘ra: “Til - har safar ma‘lum bir maqsadga yo‘naltirilgan, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini eng yaxshi va eng qulay tarzda ifodalashga qaratilgan inson faoliyati”. Shu o‘rinda tilning kommunikativ, emotsional-ekspressiv, nominativ vazifalarini yodga olish o‘rinli bo‘ladi. Insonlar tilni har doim aniq maqsadlar yo‘lida ishlatishadi. Agar biz hissiyotlarimizni ifodalamoqchi bo‘lsak, his-hayajon undovlaridan foydalanamiz, so‘ramoqchi bo‘lsak, so‘roq olmoshlaridan va hokazo.

M. L. P. Yakubinskiy nazariyasiga ko‘ra, “Til - bu inson xatti-harakatining bir turi. Insonning xatti-harakati - psixologik fakt, inson organizmining namoyon bo‘lishi va sotsiologik fakt, bu organizmning o‘zaro ta‘sir sharoitida boshqa organizmlar bilan birgalikdagi hayotiga bog‘liq bo'lgan ko‘rinishdir”. Shu bilan birga, lingvistik ma‘lumotlar aholining turli guruhlarida fikrlashning fundamental modellarini aniqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Muloqotning shakllanish jarayonlari negizida lingvistik va nolingvistik ongning shakllanish jarayoni yotadi, lekin shu bilan birga, ongning shakllanish jarayonining o‘zi ham faqat muloqotda namoyon bo‘lishi mumkin.

Shuni ta‘kidlash kerakki ong lingvistik va nutqiy xususiyatga ega. Ongga ega bo‘lish - tilga egalik qilish. Tilda gapirish – ma‘nolarni bilish. Ma’no birlikdir. Ong esa lingvistik, og'zaki ma‘noni bildiradi. Pol Rikard g‘oyasi bilan: “...til mohiyatan ma’nolar tizimidir, u hech qachon mavhumlikni anglatmaydi va uning butun mavjudligi ma’noda yotadi”. Giyomning fikricha, “til mantiqiylikni va ongni bevosita o'zida mujassam etadi”. Agar til aloqa va umumlashtirishning birligi, borliqning ham ob‘yektiv, ham og‘zaki shaklida harakat qiluvchi ma’nolar tizimi sifatida tushunilsa, “til ong” , ya‘ni lisoniy ong, deb hisoblanadi.

Zamonaviy rus psixologiyasida lisoniy ong “dunyo qiyofasi”ni tushunishga yaqin hisoblanadi. Inson o‘zida olib yuradigan dunyo tasviri orqali dunyoni idrok etadi. “Shaxs nigohi bilan dunyo - bu qayta ishlash asosida biz o‘zimizdagi dunyoni bo‘ysundira oladigan o'ziga xos olam”(G. Guillaume). Shunga ko‘ra, inson tili yuzaki tuzilma bo‘lib, unda biz ongimizda olib yuradigan dunyo modeli matnlar yordamida mustahkamlanadi.Chunki, tilning o‘zi ma’lum bir muhim tizim sifatida. borliq bilan integratsiyaga kirishadi. M.Xaydeggerning fikricha,

www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

“mohiyatan tushunilgan dunyo rasmi dunyoni tasvirlaydigan rasm emas, balki rasm sifatida tushuniladigan olamni bildiradi”. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, dunyoning surati mohiyatan inson boshida tevarak-atrofdagi olamning aksidir. Zamonaviy psixolingvistlar “ong” va “dunyo tasviri (dunyo modeli, dunyo tasviri)” tushunchalarini sinonim bo'lmasa ham yaqin deb bilishadi (masalan, A. A. Leontiev, N. V. Ufimtseva va boshqalarga qarang). Dunyo surati, albatta, milliy va madaniy izga ega bo‘lishi kerak. Aslida, dunyo surati aqliy qadriyatlar yig‘indisi, dunyo haqidagi eng umumiy g'oyalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, lingvistik ong, juda ko‘p turli darajalarga ega bo‘lishi va unda sirtda yotgan faktlarni ham, juda chuqur yashiringan boshqa faktlarni ham ifodalash mumkin. Demak, lingvistik ong – aql-idrok, so‘zlovchi, muloqot qiluvchi shaxs, ijtimoiy mavjudot, shaxs sifatidagi shaxs, kognitiv ongning mavjudligi shaklidir.

Shunday qilib, dunyoning lingvistik tasviri “til oynasidagi dunyo” degan ma‘noni anglatadi va insonlar ongida ularning dunyoqarashlari hamda madaniyatlariga asoslanib shakllanadi. V. G. Kolshanskiy inson ongida aks ettirilgan dunyo manzarasini ob’yektiv dunyoning ikkilamchi mavjudligi deb hisoblaydi. Dunyo tasviri ikki tomonlama xususiyatga ega bo‘lgan ideal, kontseptual shakllanish sifatida namoyon bo‘ladi: ob’yektiv bo‘lmagan - ong, iroda yoki hayotiy faoliyatning elementi sifatida va ob’yektivlashtirilgan - ong, iroda yoki hayotiy faoliyatning turli izlari shaklida; xususan - tasviriy shakllanishlar, matnlar (shu jumladan - san'at, arxitektura, ijtimoiy tuzilmalar, til kabi) shakllarda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Dollaghan, C., & Campbell, T. (1998). Nonword repetition and child language impairment. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 41, 1136–1146.

2.Edwards J., & Lahey, M. (1998). Nonword repetitions of children with specific language impairment:Exploration of some explanations for their inaccuracies. Applied Psycholinguistics, 19, 279–309.

3.Ellis Weismer, S., & Hesketh, L. (1996). Lexical learning by children with specific language impairment: Effects of linguistic input presented at varying speaking rates. Journal of Speech,Language, and Hearing Research, 39, 177–190.

4.Ellis Weismer, S., Evans, J., & Hesketh, L. (1999). An examination of verbal working memory capacity in children with specific language impairment. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 42, 1249–1260.

5.Ellis Weismer, S., Tomblin, B., Zhang, X., Buckwalter, P., Chynoweth, J. G., & Jones, M. (2000). Nonword repetition performance in school-age children with and without language impairment.Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 43, 865–878.

6.Fletcher, P. (1992). Subgroups in school-age language-impaired children. In: P. Fletcher, & D. Hall (Eds), Specific speech and language disorders in children (pp. 152–163). London: Whurr.

7.Fletcher, P., Leonard, L., Stokes, S., & Wong, A. M. -Y. (2005). The expression of aspect in Cantonese-speaking children with specific language impairment. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 48, 621–634.

8.Gathercole, S., & Baddeley, A. (1990). Phonological memory deficits in language disordered children: Is there a causal connection? Journal of Memory and Language, 29, 336–360.

9.Gathercole, S., & Baddeley, A. (1993). Working memory in language processing. Hove, East Sussex, England: Lawrence Erlbaum.

www.wordlyknowledge.uz Volume: 1, Issue: 2, 2023

10.Gathercole, S., Willis, C., Emslie, H., & Baddeley, A. (1992). Phonological memory and vocabulary development during the early school years: A longitudinal study. Developmental Psychology, 28, 887–898.

11. Gaulin, C., & Campbell, T. (1994). Procedure for assessing verbal working memory in normal school-age children: Some preliminary data. Perceptual and Motor Skills, 79, 55–64.

12. Joanisse, M., & Seidenberg, M. (1998). Specific language impairment: A deficit in grammar or processing? Trends in Cognitive Sciences, 2, 240–247.